

Толерантност, право на самоопределение и териториален интегритет

проф. д-р Лъчезар Дачев, доц. д-р Мария Желева

Tolerance, Right to Self-Determination and Territorial Integrity: *The paper aims to seek some balance between contradictory concepts that came into use in law theory and public international law. This implies the solution of several specific tasks: between the concepts of "tolerance" and "toleration"; reflections on the problem of "tolerating the intolerant" as well as the conflict between the right of nations to self-determination (on one hand) and the principle of respect for territorial integrity of states.*

Key words: *Tolerance, toleration, self-determination, territorial integrity, state, minority*

ВЪВЕДЕНИЕ

Отношението „Аз – другите“, стои в основата на човешкото социално съществуване. Другостта е етично, оценъчно отношение, основано върху връзката между еднаквост и различие. Различията определят и правят възможно отделянето, обособяването на индивидите в границите на биологичната еднаквост на човешкия род. В индивидуален план това отделяне е персонификация. В групов аспект обособяването се проявява като идентификация. Изходната точка на социалното; субстанцията, поставила началото на човешкото общество, съдържа възприемането на различие и социална идентификация, а от тук - и формирането на отношението към другостта. Това начало се съдържа в отделните етнически групи.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Независимо дали „етническото“ е обективно съществуваща характеристика на човека, или е нещо случайно, „ситуационно“, етническата принадлежност на индивида обуславя неговата първа социална идентичност. Етническото самоопределяне най-често се мотивира от три признака: собствен език, собствена религия и култура.

Съвременните национални държави поне в Европа със сигурност не са изцяло само етнонационални. Държавните граници не съвпадат с границите на етническата нация, населението на държавата не е етнически хомогенно. Независимо от своята етническа принадлежност днес всички са граждани на държавата. „Наименуваното население“ не е характеристика на съответната нация, а на съответната държава. Така турци, цигани, арменци, евреи и пр., които са част от българското население са български граждани, без да са етнически българи. Правното положение на етническите общности се определя в конституциите на всяка отделна държава. В едни случаи те се определят в конституциите като малцинства; в други, без да се определят като малцинства, им се гарантира конституционно личната свобода за етническо самоопределяне.

Етнообществените различия винаги са съществували, което неизменно поставя въпроса за отношението към другостта. Това отношение се изразява в две насока: отхвърляне или приемане на различието и различните. Историята дава много примери за религиозни преследвания, насилствена асимилация, етническо прочистване, което се проявява в геноцид и етноцид, но още повече са примерите за отношение на приемане на различната етнокултурна общност.

Приемането на различието се определя като толерантност. Толерантността е социална ценност присъща и съпътстваща битието; нагласа, която получава различни форми. Когато толерантността се официализира фактически или юридически, тя се осъществява като толериране. Толерирането е право на съществуване на различието. Юридически то се изразява в признаване на права на различните в тяхното приемане, а не забрана, изключване, преследване, унищожаване. Толерирането не се изразява задължително в подкрепа на различните, а в тяхното признаване. Във

вързка с това толерирането може да се разглежда като поведение, а не като възглед [1].

В съвременната демократична национална държава толерантността се основава върху принципа на равноправието. В качеството си на гражданин на съответната държава, всички индивиди, включително и тези от малцинствата, имат гарантирани равни права. Равноправието е гарантирано, чрез конституционна забрана за дискриминация.

Изравняването на “другите”, по отношение на правата е едната страна на тяхното толериране. Това е особено важно по отношение на политическите права. Чрез тях малцинствата се включват в политическия живот, представят се като част от суверена и съответно се подчиняват на държавната власт, на която са съучредители. Налагането на равни политически права спрямо малцинствата става под влияние на ООН – международния пакт за правата на човека и гражданина. Толерирането на етническите малцинства има и една втора страна, която не се ограничава само до гражданството, а отчита и етническия произход на гражданина. По същество това е имплицитно признато конституционно право на етническа идентификация, основано на признаването на отношението цяло-част, народ-малцинство. В този план толерирането се изразява в признаване на културни права на малцинствата: правото да изучават своя език, да изповядват своята религия, да подържат своя бит, традиции и обичаи. Тази втора страна на етнокултурната толерантност не се приема от всички съвременни държави.

Толерирането в съвременната национална държава е насочено не към етническите групи, а към отделните участници в тях, първо като граждани, а след това и като членове на малцинство. В този смисъл са и всички правни актове. Те уреждат правата и защитата на индивидите като членове на малцинство. Това решение на въпроса има за цел изключването на юридически предпоставки за сепаратизъм.

Малцинства, които са достатъчно многочислени и териториално базирани, могат да предявят претенции към по-широко толериране – от легитимиране на своите собствени езици, до автономия и да упражняване юрисдикцията на своите събрата. Осъществяването на тази претенция излиза извън полето на етнокултурното толериране и е израз на политически плурализъм, който е основен принцип на либерализма.

Либерализмът е определящата политическа идеология на новото време. Неговите основания са в естественоправната школа, която извежда самостоятелната стойност на отделния човешки индивид. Либерализмът е индивидуалистично политическо учение, в центъра на което стои идеята за свободата, свързана с представите за автономния, неограничаван в избора си индивид. Свободата на избора обаче, не е абсолютна и не може да бъде такава в обществото. Тя е ценност върху ценности, средство към други, различни ценности. От тук възниква проблемът за съотнасянето между различните ценности, а следователно и за обхвата на свободния избор. Въпросът е как следва да се приложи изборът, когато възникнат конфликти с други концепции и други ценности. Съществуват два традиционни отговора – монистичен и релативистичен [2].

Теоретичите на монизма търсят отговора на този въпрос чрез класификация на ценностите. Според тях сред множеството ценности съществува една универсална, постоянна, неизменна и абсолютна висшестояща ценност. Тя служи като ориентир за останалите и винаги трябва да има приоритет. Според представителите на релативизма не съществува най-висша ценност. Всички ценности са условни; всяка ценност е определяща и главна за съответна ситуация [3].

През 40-те и 50-те години на XX век в САЩ започва изграждането на нов подход към мисленето за ценностите – плурализма. Неговите първи и значими автори са Майкъл Оукшот и Исаия Бърлин. В разглеждания план плурализъмът се приема като принцип на либерализма, който акцентира върху свободата на индивида [4].

От друга страна, животът в конкретно общество прави човешката свобода социално детерминирана. Затова плурализъмът е зависим от ценностната система на отделното общество, приета и защитена от държавата. Плурализъмът се основава на толерирането и е негово продължение. Държавата толерира различни ценности, признава тяхното правомерно приемане и следване, чрез което става възможен плурализъмът и индивидът получава право да избира, да бъде различен. Толерирането дава съдържание на възможностите. Държавата определя и границите на възможностите [5].

В най-общ план свободната индивидуалност не трябва да противоречи на общото благо. На тази плоскост изпъква обвързаността на концепцията за правата на човека с държавната власт. От една страна тази концепция предполага защита на конкретния индивид от неправомерни действия на държавата. От друга страна обаче, тя има юридическа правомерност само ако е приета като правна норма от съответната държава. Ако държавата е тази, която нарушава човешките права, пак тя трябва да осигури правила и механизми, които да ги защитават, т. е. без държавата е невъзможно както нарушаването, така и защитата на тези права. Затова принципът за правата на човека изпълнява своето предназначение само в тези държави, които и без това го спазват в съответствие с вътрешното си законодателство [6].

Политическото приложение на плурализма има идеологическа и организационна страна. В идеологически план той се осъществява чрез приемане и конституционно утвърждаване на избор на идеология и се предхожда от толерирането на различни идеологии. Същевременно съвременните конституции определят и границите на идеологиите. Различието между идеологиите дава право на самостоятелно различно институционализиране на привържениците, изразено в партиен плурализъм. Той също има конституционни граници.

По различен начин стои въпросът за етнокултурния плурализъм. Определящ фактор в случая е конституционното признаване на различни (национални) малцинства в конкретната държава. Наличието на различни етнически групи не е основание те да се приемат като национални малцинства и да им се предаде организационен характер. Така е в много европейски държави – България, Румъния, Полша, Германия и др., където етническите групи нямат статус на организационно обособени общности, въпреки че се толерира различната етническа принадлежност на индивидите в съответствие с принципа на международното право за генерална защита на лицата от малцинствени групи. Те са част от съответната нация и са включени в общата организационна структура на държавата. Поради това тяхното етнокултурно различие не е основание да получи институционален израз.

Размислите за смисъла на толерантността и толерирането водят до въпроси относно техните граници. В този смисъл в литературата вече са въведени идеите за „парадокса на свободата“ и „парадокса на толерантността“. „Парадокс на толерантността“ се нарича формулираната от К. Попър теза, че неограничената толерантност води до унищожаване на толерантността. Ако сме неограничено толерантни дори и към нетолерантните, ще се окажем неподготвени да защитим толерантното общество от атаките на непоносимост на нетолерантните; тогава толерантните ще бъдат унищожени, а заедно с тях – и толерантността [7].

Принципните размисли относно толерантността и толерирането придобиват различни нюанси, когато става дума за толерантност вътре в границите на суверенната национална държава и за толерантност, когато тези граници са поставени под съмнение. Разгледан на тази плоскост, въпросът е свързан с два от принципите на международното право, фиксирани в Декларацията за принципите на международното право (1970 г.), Заключителния акт на Съвета за безопасност и сътрудничество в Европа (1975 г.) - принципа на териториалната цялост на държавите и принципа на равноправие и самоопределение на народите.

В литературата вече има достатъчно внушения, че в периода от края на Втора-

та световна война до средата на деветдесетте години на XX век ООН постига несъмнен успех със създаването на повече от сто независими държави, които са незабавно приети за членки на световната организация. Той е резултат от прилагането на принципа за самоопределение на народите. Досегашната практика на ООН обаче показва, че при осъществяването на правото на самоопределение влизат в употреба различни подходи. Единият се придържа към духа и буквата на международното право, а другият прилага това право избирателно, давайки приоритет на политически аргументи, невинаги са съобразени с нормата му. Това показва, че правото на самоопределение на народите винаги може да бъде изтълкувано и осъществено различно от принципа и нормата [8].

Наред с това съществува мнение, че принципът за териториалната цялост е неприложим към държави, които не осигуряват равноправие на народите, живеещи на територията им и не допускат тяхното свободно самоопределение. Според привържениците на това мнение формулировката на чл. 2, т. 4 от Устава на ООН и Декларацията за принципите на международното право водят до извода, че принципът за териториалната цялост е предназначен изключително за защита на държавата от външна агресия. От текста на Декларацията, с който се забранява поощряването или санкционирането на каквито и да е действия, водещи до нарушаване на териториалната цялост на суверенни държави, които спазват принципа на равноправието и самоопределението на народите, се извлича извод, че прилагането на принципа за териториалната неприкосновеност е подчинен на реализирането на принципа на правото на самоопределение [9].

Съвременната история предлага достатъчно примери за политическия контекст, в който се поставя въпроса за правото на самоопределение и за териториалната цялост – от либералната позиция на Антантата, която в края на Първата световна война признава новопоявилите се държави, издигайки принципа за правото на нациите на самоопределение, до постсъветските непризнати държави - непризнати, защото този път международната общност фактически дава приоритет на принципа на нерушимостта на границите [10].

В съвременната епоха, чийто цивилизационен облик е белязан от правата на човека, тяхното излизане от латентно състояние и дори радикализиране е безспорно [11]. Същевременно преекспонирането на толерантността все повече я отдалечава от смисловата натовареност, довела до появата ѝ. В нея се съдържат някои отдавна известни, но вече позабравени истини. Една от тях е, че поставянето под общ знаменател на правата на лицата, принадлежащи към малцинствата, с правото на самоопределение на народите, съдържа опасен заряд [12]. Във връзка с това е удачен изводът на Пиер Манан, че „външното действие на политическите тела, също и демократичните политически тела, по никой начин не се подчинява на същите принципи, които движат вътрешните действия на техните управления“ [13].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Двете предварителни условия за толерантност (лично отрицателно отношение към нещо и отсъствие на нечовешко отнасяне към лице или лица, които одобряват същото нещо) автоматично поставят въпроса: „защо“, „в името на какво“ се налага поведението на търпимост спрямо различните? Наред с моралните подбуди и хуманността, характерни за всяко цивилизовано общество, историята доказва, че е възможен и друг отговор: „в името на обща, по-висша цел“. В хода на изоставяне на различията в името на по-висша цел (борба срещу кралския абсолютизъм; извоюването на демократични свободи; разграничаване от „другия“ на базата на етнокултурни белези ...) се формират нациите, т. е. толерирането в този случай играе ролята на интегриращ фактор. С постигането на набеязаната цел обществената енергия навлиза в руслото на ежедневно; освобождава се по-широко поле за изява на частните пред общите интереси. Когато достигне степента на пренасяване и когато

противоборството между различните частни интереси постави отново въпроса за толерантността, социалната колективност се оказва отново изправена пред необходимостта от нова по-висша цел, която да изиграе отново ролята на интегриращ фактор. В този смисъл би могла да се потърси реципрочна зависимост между толерантността (толерантното) и мисията (смисъла на съществуването) на държавата – обединявайки отделните индивиди в една организирана колективност, да осигури тяхното съществуване. От това следва, че нетолерантността (и близката до нея дискриминация, в смисъл на непредоставяне на равни възможности) води до ерозия на чувството за принадлежност към една общност; до изпразване от съдържание на представата за „общо благо“ и следователно – до разпадане на държавността...

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Ljujic, V. The Paradox of Tolerance. – In: <http://www.whatrain.com/ljujic/index.html/>.
- [2] Ръсел, Б. История на западната философия. С., 1998.
- [3] Стоянов, Ж. Социалната философия: от Платон до Карл Поппър. С., Албатрос, 2003 / . .
- [4] Христов, Хр. Исая Бърлин, или пътят на отворените врати. Есе върху „Две понятия за свободата“. – *Philosophia*, 24. 07. 2012.
- [5] Философия на толерантността: Антология /От Античността до края на XX век/. С., НБУ, 2003.
- [6] Циганков, П. А., Международни отношения, Институт „Открито общество“, изд. Новая Школа, Москва, 1996.
- [7] Popper, K. The Open Society and its Enemies, Vol. 1, Notes to the Chapters: Ch. 7, Note 4.
- [8] Вж. Гарвалов, И. Правото на самоопределение на народите. ГорексПрес, С., 2008.
- [9] http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.shtml/
- [10] Языкова, А. «Болевые точки» постсоветского пространства. Самопровозглашенные территории между Россией и Европой. –
В: <http://www.politjournal.ru/index.php?action=Articles&dirid=40&tek=549&issue=16>; Вж. Още: Маркедонов, С. СНГ: Война за „свою“ землю. –
В: <http://www.polit.ru/article/2005/08/03/outlow/>
- [11] Михайлова, М. Цивилизация на правата на човека. УИ «Св. Кл. Охридски», С., . 2009, с. 209, 211.
- [12] Гарвалов, И. Цит съч.
- [13] Манан, П. Смисълът на нациите. С., УИ „Кл. Охридски“, 2011, с. 47.

За контакти:

Проф. д-р Л. Дачев, декан на ЮФ; доц. д-р М. Желева, кат. “Наказателноправни науки”, Русенски университет “Ангел Кънчев”, тел. : 0882435315, e-mail: m_geleva@yahoo.fr

Докладът е рецензиран.